

M. Hanifi MACİT*

Teleolojik Etik Anlayışın Deontolojik Eleştirisi **[Yararcı Etik ve Ödev Etiği]**

Özet

Etik tarihi boyunca neyin ahlaken doğru ve yanlış, neyin iyi ve kötü olduğunu belirtmeye çalışan etik teoriler sınıflandırılınca, son tahlilde teleolojik ve deontolojik etik anlayışlarına varmak kaçınılmaz gibi görünür. Biz bu çalışmada eylemin sonucunu önceleyen teleolojik etik öğretiyi karşı, eylemin sonucuna değil de niyetine bakılması gerektiğini savunan deontolojik etik anlayışının sonuççu etik anlayışına getirdiği çeşitli eleştirileri irdelemeye çalışacağız.

Anahtar Sözcükler

Teleolojik Etik, Deontolojik Etik, İyi, Haz.

Deontological Criticism of Teleological Ethics Conception

[Utilitarian Ethics and Duty Ethics]

Abstract

It is inevitable to arrive at the conceptions of teleological and deontological ethics while classifying the ethics theories which throughout their history tried to determine right or wrong and good or evil. This paper focuses and examines the various criticisms brought to consequentialist ethics by the deontological ethics conception which is concerned with the intention for the act rather than the result of the act which is articulated by the teleological ethics conception.

Key Words

Teleological Ethics, Deontological Ethics, Good, Pleasure.

* Yrd.Doç.Dr. Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü, Öğretim Üyesi e-mail: mh_macit@hotmail.com

I.Giriş

Antikçağdan beri temellendirilmeye çalışılan etik kuramların hepsinde ortak olan yegâne amaç; insan eyleminin mahiyetini soruşturmak olmuştur. İradeli bir eylemde bulunma kapasitesine sahip bir varlık olarak insanın, o günden bugüne eylemde bulunurken neyi hareket noktası olarak alacağı veya neyi amaç olarak konumlandıracağı sorusu hep sorula gelmiştir. Aslında bu, insanın eylemde bulunurken eylemin sonucunun mu yoksa eylemin niyetinin mi fiile ahlakilik kazandırdığının sorgulanması anlamına gelir. Düşünce tarihi boyunca etikle ilgilenen düşünürlerin bir kısmı eylemin sonucunun ahlakiliğini vurgularken diğer bir kısmı sonuç değil, niyetin önemine işaret etmiştir. Tabii ki bir kısım düşünür de böyle bir ayrımın sağlıklı olup olmadığını tartışmış ve etik bir teori ortaya atmış olan düşünürlerin çok azını kesin çizgilerle ödev bilimci (deontologists) ya da erekselci (teleologists) olarak karakterize etmenin mümkün olabileceğini savunmuştur. (Pybus 1983: 20)

Teleolojik öğretiler; “ahlaki eylemin değerini belirleyen şeyin eylemin ürettiği sonuç olduğunu” ileri sürerken, deontolojik öğreti; sonuçtan ziyade doğru eylem problemine yönelir, eylemin doğruluğu veya yanlışlığı eylemin sonuçlarından bağımsız olarak değerlendirilir, önemli olanın sonuç değil, niyet olduğu vurgulanır. (Cevizci 2002: 15-16) Teleolojik öğretiler, belli şeyler ya da eylem türlerinin sonuçları hesaba katılarak yapılması gerektiğini bildirirler. Buna karşılık deontolojik öğretiler, eylemde bulunurken belirli ilkelere göre veya ödevde uygunluğundan hareket ederek eylemde bulunmanın doğruluğu üzerine yoğunlaşırlar. Bir başka ifadeyle deontolojik öğretilerde, eşitlik, tarafsızlık ve everenselleştirilebilirlik gibi biçimsel ölçütler dikkate alınırken, teleolojik öğretilerde; ahlaki eylemin ölçütü olarak haz ve mutluluk gibi maddi değerler dikkate alınır.(A.g.e:16-17) Etik tarihi boyunca teleolojik ve deontolojik diye adlandırılan öğretiler arasında var olan tartışma; aslında bu iki farklı bakış açısı etrafında cereyan etmiştir. (Ashby 1950: 765) Şayet “iyi” temel hareket noktası olmuşsa, etik öğreti teleolojik bir karakter kazanmıştır. Bunun en iyi örneği de yararlılıktır. Şayet “hak” kavramı hareket noktası olarak kabul edilmişse, etik öğreti deontolojik bir form almıştır. Bunun en iyi örneği de Immanuel Kant’ın “ödev Etiği”dir.

II. Teleolojik Etik Anlayış: Hazcılık ve Yararlılık

Tüm ahlaksal eylemlerin temelinde psikolojik bazı etkenlerin ve olguların yattığı savından hareket eden, bir ahlaksal eylemin değerini ise, o eylemin yararıyla ölçen yararlılık, (Özlem 2001: 348-349) Sokrates ve Aristoteles’e kadar geri götürülebilmesine rağmen, asıl formunu Jeremy Bentham ve John Stuart Mill’de bulmuştur. Yararlılığın temel tezi, soyutlamalardan, yüzeysel sonuçlardan ve mutlaklaştırılmış ilkelere kendini uzak tutma, akılcı düşünceyi değil, deneyci düşünceyi esas alma fikri üzerine inşa edilmiştir. (James 2003: 30) Ancak bu noktada şu hususun ifade edilmesi gerekir: 18.yy İngiltere’inde yararlılık adıyla ortaya çıkan bu etik anlayış, daha sonra birçok fraksiyona ayrılmış ve özellikle Amerika’da bu düşünüş pragmatizm olarak adlandırılmıştır. (Bakır 2006: 51) Biz çalışmamızda hedonistik (hazcı) teorilerle temellenen İngiliz yararlılığına yönelik eleştirileri dillendirmeye çalışacağız.

İlkçağdan Yeniçağa kadar birçok değişik fraksiyonda mutlulukçu öğretiler geliştirilmiştir. İlkçağda daha bireyci bir karaktere sahip olan bu öğretiler, Yeniçağla birlikte toplumsal bir karakter kazanmaya başlamıştır. Etik tarihinde hazcılığın ilk temsilcisi Sokratik okullardan Kyrene Okulu ve onun büyük düşünürlerinden biri olan [M.Ö 435- 356] yılları arasında yaşamış Aristippos'tur. Hazzı, insan doğasına ve onun psikolojik yapısına dayandıran Aristippos, hazzın en yüksek iyi ve tek bir türden olduğunu da ilk dile getirenlerdendir. Düşünüre göre, sadece "haz" kendi başına bir erektir, bütün başka şeyler ancak hazza araç olabildikleri ölçüde arzuya değerlidir. (Aster 1999: 134-137) İlkçağın diğer hazcı düşünürü ise, [M.Ö.341- 270] arasında yaşamış olan Epikurostur. Maddeci gelenek içerisinde yer alan Epiküros, bu geleneğin diğer büyük düşünürü olan Demokritos'un aksine varlık aleminde determinist bir görüşü benimsemez ve varlık aleminde tesadüfe yer verir. Tesadüfe yer vermesinin temel nedeni, ahlak alanında özgürlüğe zemin oluşturmak gayesinden başka bir şey de değildir. Düşünür, ahlakta kayıtsız bir özgürlüğün var olması gereğine inanmış ve "en yüksek iyi"yi haz olarak konumlamış, bu hazzın da geçici bir durumla gelen haz değil, sürekli ve kalıcı olan haz olduğunu ısrarla savunmuştur. Dolayısıyla Epiküros'a göre, zihin zevkleri şehvete tercih edilmelidir. Aristippos'un aksine Epiküros, bedensel haz ve zevklerden daha kalıcı ve dış etken ve koşullardan daha bağımsız olduklarını düşündüğü manevi ve ruhsal zevklere öncülük vermiştir. (Pieper 1999: 236)

Yeniçağda fayda ilkesini eylemlerimizin merkezine koyan ilk düşünür olarak, Francis Bacon'un adının anılması yanlış olmayacaktır. Bacon, dedüksiyon yerine endüksiyonu temel düşünce yöntemi kılmış, metafiziğe karşıda deneysel araştırmayı rehber edinmiştir. Bu anlamda felsefenin de ıslah edilmesi gerektiğini savunan Bacon, bu düşüncesine temel dayanak olarak da felsefenin yıllar boyunca metafizikle ve olgularca denetlenmeyen spekülasyon ile uğraşmış olduğunu ancak hiçbir pratik [yarar] sonuç elde edemediğini göstermiştir. Diğer taraftan Bacon'a göre, insan ne zaman deneysel yöntemi rehber edinmeye başlamış ise, doğaya da egemen olmaya başlamıştır, (Özlem 2004: 64) Ahlaksal yaşam metafiziğe göre değil, yarar ilkesine göre oluşturulmalıdır. Düşünüre göre, "yararlı" kavramı "iyi" kavramıyla örtüşmektedir. Yararlı olanda çifte ahlaksal erek vardır. Bunlardan ilki, bireysel iyilik, ikincisi ise, toplumsal iyiliktir. Ancak doğanın her alanında olduğu gibi insan yaşamında da toplumun iyiliği bireyin iyiliğinden önde gelmektedir. Doğal olarak da erdem de toplumun yararına olandır. (Akarsu 1982: 121)

Yararcı etik anlayışının en önemli düşünürlerinden biri olan Jeremy Bentham, etik alanında yönteminin gözlem olduğunu ifade etmiş, insanın bir takım arzuları olduğunu ve bu arzuların doyurulması gerektiğini hareket noktası olarak almıştır. Yönteminin gözlem olduğunu söylemesi etik anlayışını deneye indirgemiş, insanın bir takım arzularının var olduğu ve bunların doyurulması gerektiği düşüncesi ise psikolojik bir hazcılığa dönüşmüştür. (Cevizci, a.g.e., s.196). Bentham, yararcılığı bir ruhsal hazcılık temeline dayandırmış ve her insanın doğası gereği, hazzı elde etmeyi istediğini ve acıdan ise kaçındığını savunmuştur. İyi hazzı artıran eylemler iken, kötü eleme kapı aralayacak fiillerdir. Tabii ki bu hazzın iyi, acının ise kötü olduğunun ilk olarak dile getirilişi değildir. Antikçağdan Bentham'a kadar çeşitli düşünürler tarafından bu dile getirilmiştir. Ancak Bentham, "doğa insanlığı iki üstün efendinin denetimi altına yerleştirdi" "haz ve acı" diyerek, bu iki kavramı her türlü eylem ve yapılanmanın temeline koymuştur. (Coplestan 2000: 12-14) Bentham'a göre, hayat içerisinde her

şeyimizi onlar yönetir, tüm söylediklerimizden, tüm düşündüklerimize onlar vardır. Biz her ne kadar sözcüklerle onların egemenliğini reddediyormuş gibi görünsek de gerçekte her zaman onların uyuğu altında kalacağız. Bentham, haz ve acı kavramlarının çeşitli nedenlerle inceltmesi ve metafiziksel tanımlar tarafından sınırlandırılmasının doğru olmadığını çünkü o, haz ve acı kavramlarından ortak dilde ne anlama geliyorsa onun anlaşılması gerekliliğini ifade etmiştir. Bunlara ilaveten yukarıda da ifade edildiği gibi, haz ve acı sadece insanın ne yapacağını değil ne yapması gerektiğini de gösterir. Doğru ve yanlışın mihengi de odur, nedenler ve sonuçlarda onların tahtına bağlanmıştır.

Bentham'ın düşüncesinde hazza yönelim ve acıdan kaçış psikolojik bir zorunluluk olarak ortaya çıkar. Bu psikolojik zorunluluk ahlaki yükümlülükle eşitlenir, haz ve acının bize ne yapıp ne yapmamamız gerektiğini gösterdiğini söyler. (Güntöre 2004: 78) Düşünre göre, eğer haz mutluluk, iyi ile eş anlamlı ise acıda mutsuzluk ve kötülükle eş anlamlı olur. Bu da ruh bilimsel bir gerçektir. Doğası gereği insan hazza yönelir ve acıdan kaçır. Doğru eylemler toplam hazzı artırma eğiliminde olanlar iken, yanlış eylemler bunu azaltma eğiliminde olacaklarından dolayı kaçınmak da çok doğaldır. Böylesi bir çıkarımın sonucu olarak da “en büyük mutluluk ilkesi olan yarar ilkesine” ulaşmış oluruz.

Şu ana kadar “haz ve acı”yı birey bağlamında ele aldık, lakin insan aynı zamanda toplum içersinde yaşayan bir varlıktır. Peki, haz ve acı gibi bireysel iyiler toplumsal iyilerle çatışabilir mi? Veya aralarında nasıl bir ilişki kurmak mümkündür? İşte bu sorulara Bentham'ın cevabı kısa ve nettir. İnsan kendi iyiliği için herkesin iyiliğini dikkate almak zorundadır. Ahlaklı kimse aslen kendi mutluluğunu isteyecektir, ama bunu “çok sayıda insanın çok sayıda mutluluğunu” istemeden gerçekleştiremeyeceğini bilecektir. (Akarsu, a.g.e., s.139) Ulaşılan bu noktada, eğer kişilik olarak bireyi düşünüyorsak gönderme onun en büyük mutluluğudur. Eğer toplumu düşünüyorsak gönderme topluluğun “olanaklı en büyük sayıda ki üyesinin” daha büyük mutluluğudur.

Teleolojik etik anlayışının diğer ve önemli düşünürü John Stuart Mill açısından, bütün insan eylemlerinin son ereği, varılmaya çalışılan en yüksek iyi, hem nicelik hem nitelik bakımından elinden geldiğince acıdan kurtulmak ve sevinç duymaktır. İnsan doğayı gözlemlediği zaman açık bir şekilde bunu da görür, yani deney bunu bize bütün açıklığıyla vermektedir. Bentham'da olduğu gibi Mill'de de “iyi” acının yokluğu, hazzın varlığı anlamına gelir. (Mill 1986: 11) Mill faydacılık adlı eserinin hemen girişinde, ilkçağla başlayıp günümüze kadar ahlakın nasıl bir mihenge[ölçüye] vurulacağı tartışmasının devam ede gelmekte ve aynı tartışmaların bugün belki de daha yoğun bir hal ile devam etmekte olduğunu ifade eder. Düşünre göre, felsefenin ilk ortaya çıktığı günden beri “en yüksek iyi problemi” kuramsal anlamda tartışmanın odak noktasını oluşturmuş ve bu problem üzerine birçok farklı yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. (A.g.e: 1.) Mill'e göre, her hareketin bir gayesi vardır ve bu hareketler hizmet ettikleri gayeye göre bir vasıf bir renk alırlar. İnsan eylemlerinin de bir gayesi bir amacı vardır. Bu gaye ve bu amaç hem nicelik hem nitelik bakımından elden geldiğince sevinç duymaktır. Çünkü haz mutluluk için en büyük araçtır.

Ancak Mill, “haz ve acı” duyguları arasında nitelik ve nicelik bakımından ayırım yapmaktadır. İnsanların bu duygular arasında ayırım yapabilmesi için farklı değerleri tanıması gerekir. Her hangi bir hazzı tercih etmek için o hazzı bilmek gerekir, o hazzı

bilmeyen bir insan böyle bir tercih yapamaz. Şayet bir insan, bedensel hazları biliyor ve düşünsel hazlar konusunda çok fazla malumata sahip değilse, doğal olarak bu kişi bedensel hazları tercih edecektir. Hem bedensel hazları hem düşünsel hazları bilen bir kişi düşünsel hazları tercih edecektir. (A.g.e: 140-141.) Mill açısından, “halinden memnun bir domuz olmaksızın, halinden memnun olmayan bir insan olmak, bahtiyar bir budala olmaksızın muzdarip bir Sokrates olmak daha iyidir.” (A.g.e: 15)

Bütün etik teorilerin insan yaşamının amacının ne olduğuna yönelik sorgulayıcı bir tavır aldığı düşünün Mill, yararcılığın bu sorguya yönelik cevabının çok açık olduğunu ifade eder. Mutluluk arzu edilen yegâne amaçtır ve eylemler mutluluğu artırma eğiliminde olmalarıyla orantılı olarak doğru, tersi durumunda da yanlış olarak değerlendirilir. (Copleston, a.g.e: 36). O zaman bir eylemin nihai amacı mutluluğa ulaştırmaktır. Ancak bu noktada şunun ifade edilmesi gerekir. Yararcı düşünürlerin temellendirmeye çalıştıkları etik öğretinin bayağı arzulara yöneldiği eleştirisi, insanların hangi tür hazların peşinden koşacağı sorusunu beraberinde getirmiştir. Bentham amaç olarak kovalanacak haz türlerini insanın dürtülerine indirgerken Mill, yüksek hazların (entelektüel) peşinde koşulması gerektiğini ifade etmiş ancak insanların yüksek hazlar yerine aşağı dereceden hazları tercih ettikleri gerçeğini de göz ardı etmemiştir. (Mill, a.g.e: 12-15) Her iki düşünüründe mutluluğu arzu edilen bir erek olarak konumlanması ve onun biricik bir değer olduğunu söylemesi, diğer bütün şeylerin bu amaca ancak araçsal bir desteğinin olabileceğinin dillendirilmesi anlamına gelir. Sonuç olarak Mill'e göre, belli özellikler ve davranış biçimlerinin değerini sonuçlarını bir yana bırakarak irdelemek yanlıştır. Zaten teleolojik ve deontolojik etik anlayışlarının çatıştıkları en önemli noktada burada zuhur eder. Çünkü deontolojik etik anlayışını göre, davranış biçimlerinin değerini sonuca endekslemek ahlaklılığın doğasına aykırıdır.

III. Teleolojik Etik Anlayışın Deontolojik Eleştirisi

Teleolojik etik öğretinin önemli düşünürlerinin özetlemiş olduğumuz fikirleri hem genel olarak kendini teleolojik etik anlayışın dışında konumlandıran ahlak felsefecileri hem de özel olarak Kant'ın getirmiş olduğu eleştirilere maruz kalmıştır. Bilindiği üzere yararcılık kuramına karşı getirilen en önemli eleştiri, onun adalet ilkeleriyle örtüşmediği ve genel toplumsal iyilik uğruna belli bir grup insanın haklarının çiğnenmesini meşru gördüğü veya görebileceği yönünde olmuştur. Gerçekten de böyle bir sonucu yararcılığın temel ilkesinden çıkarmak hiç de zor görünmemektedir. Yararcılığa göre, bir ahlâkî veya siyasî eylemin doğruluğu, alternatiflerine göre en fazla sayıda insanın en fazla mutluluğunu artırmasında yatar. Teleolojik etik öğretiye ilk eleştiri bu noktada gelir. Deontolojik etik anlayışı taraftarlarına göre, yararcılık toplumsal iyiliklerin dağıtılmasında insanlar arasındaki bireysel farklılıkları gözetmez. Oysa adalet, bazılarının özgürlüğündeki azalmanın, geri kalan diğerleri tarafından paylaşılan daha büyük bir iyi ile aklanmasına izin vermez. Kuşkusuz adalet insanlar arasında yansız olmalıdır, yani aynı durumda olanlara aynı davranılmalıdır. Ancak, adalet farklı durumda olanlara da farklı davranmayı gerektirir. Demek ki, yararcılık genel toplumsal iyiliğin ölçülmesinde herkesi "aynı" olarak alırken ve "hak"ı veya "doğru"yu bu toplumsal "iyi"liğe göre belirlerken adalet yönünden kabul edilemez bir düşünceyi ifade etmektedir. Aslında bu düşünce, yararcılık kuramının “olabildiğince fazla sayıda insanın azami mutluluğa kavuşturulması olarak tarif edilebilecek olan hedef

ve amacın, bireyin değil de çoğunluğun mutluluğunu ön gördüğü için adaletsiz ve haksız olduğu çıkarımına dayanır.” (Pieper a.g.e: 241) Yararcılığın bu bakış açısı dikkate alındığında, büyük çoğunluğun yararı icap ediyorsa, tekler ya da azınlıklar bu amaca feda edilebilir gibi bir sonuç çıkmaktadır ve bu sonuç kaçınılmazdır. Ancak deontolojik etik anlayışı savunucularına göre, yararlı olan her şey ahlaki olmayacağı gibi, gene ahlaki olan da yararlı olmak zorunda değildir. Bir eylem ya da davranışın sonuçlarını ahlaki kaygıların içine katmak elbette şarttır ama yararlılık ilkesi bir başına ahlakiliğin ölçütünü oluşturamaz. (A.g.e: 243)

Teleolojik ve deontolojik ahlak anlayışlarının çatıştıkları en önemli nokta “hak” ve “iyi” kavramlarının önceliği hususunda ortaya çıkar. Deontolojik teorilerde iyiden ziyade hakka öncelik verilir oysa teleolojik bir öğreti olan yararcılık “hak” yerine “iyi”ye öncelik verir. (Kymlicka 1988: 173) Çünkü bir etik teorinin yapısı, bu iki kavramı nasıl tanımladığına bağlıdır¹ ve bu temel ilkedeki hareketle yararcılığın iki özelliği çıkarılır. Birincisi, yararcılıkta "hak" veya "doğru(luk)" "iyi"ye göre belirlenmiştir ve iyinin hakka önceliği vardır. Çünkü yararcılar, adalet anlayışlarını ahlâkî teorilerinden türetirler ve bu yüzden onların nihai olarak varacakları nokta “hedonistik”^{*} teorilerdir. Hedonistik teorilerde ise hazza, “duyu ve hisse” özel bir nitelik atfedilir, rasyonel seçim planı haz üzerine konumlanır ve haz veren şey iyi ve ahlâkî olarak kabul edilir. (Hünler 1997: 33) Buna göre, insan sadece yarar, gereksinim, haz ve acı vb. etkenlerin belirlemesiyle davranışta bulunmaktadır ve yarar ahlaksal açıdan iyiyi de tanımlamaktadır. Bunun için yararcılığın ahlaksallığı, temel nitelik ya da ilkelerle değil, doğa bilimsel empirik ilkelerle inşa ettiği sonucuna ulaşılır. Sonuç olarak yararcılar için “iyi”nin “hak”tan önce geldiği çıkarımı kaçınılmaz hale gelir. (Talisce 2001: 25) Gerçektende her olayın bir sebebi olduğu gibi insan eylemlerinin de bir sebebin olması çok doğaldır. Lakin bu nedeni sadece insanın bencil ve çıkarıcı, daha doğru bir ifadeyle yarar kazanımına indirgemek doğrumudur? Deontolojik etik anlayışı taraftarlarına göre buna olumlu cevap vermek mümkün değildir. Yararcılığın hedonistik teorilerle temellendirdiği haz, acı ve bencillik deontolojik etik taraftarlarına göre, ahlaki eylemin temeli olmaktan öte ahlaki ilkeler tarafından bastırılması gereken dürtülerdir. Bu düşünürler açısından, insan eylemde bulunurken bencil bir isteğe göre değil, evrensel bir ilke gereğince davranışta bulunmalıdır.

Teleolojik etik öğretiye düşünce tarihinde en ciddi eleştiriyi getiren büyük Alman düşünür Immanuel Kant’dır. Modern çağa damgasını vuran Kant, ahlaki inşacılığını iki temel önerme üzerine inşa eder ve bunlardan ilkinin, empirik olana ilişkin tutumların evrensel olanı dile getiremeyeceği düşüncesi oluştururken, ikincisini, yararcıların savunduğu iyi anlayışının ahlaki bir ilke olarak kabul edilemeyeceği fikri oluşturmuştur. İlk olarak, Kant’a göre, empirik yoldan elde edilen inançlar aracılığıyla, hiçbir pratik ve evrensel yasaya varılamaz.

Kant’ın empirik olanın evrensel olamayacağı ve dolayısıyla ahlaki bir ilke sayılamayacağına yönelik bu tutumunun temelinde şu nedenler yatmaktadır.

- a) Tümevarım yoluyla elde edilen empirik bilgi, epistemeolojik açıdan problematiktir.

* Hedonistik Teoriler: Ahlakî ve ödevi hazla ilişkilendirerek temellenen etik öğretilerdir.

- b) İyi kavramı hem özü gereği, hem de etik temeli açısından bencilliği içermektedir.
- c) Arzu ve istekler tarafından yönlendirilen irade özgür sayılamaz. (Erkızan 2006: 477)

İşte bundan dolayı Kant, deneyim yoluyla elde edilen ilkelerin güvenilir olmadığına belirtir ve deneyimin, bize a priori ilkeler vereceğine inanmanın son derece yanlış olduğuna dikkat çeker.

İkinci olarak Kant, her insanın, her insan topluluğunun mutluluğa, yarara varmaya çalıştığını ifade ederek, bunun bütün canlıların rahatı arama gayretinden doğduğunu belirtir ve etik ilkelerin insan için iyi olanın ne olduğuna ilişkin kavrayıştan bağımsız olarak ortaya konması gerektiğini ekler. Daha açık bir ifadeyle Kant göre, yarar gibi deneyimden gelen ilkeler, ahlaki bir ilke için temel olamaz. (Sandel 1984: 3) Çünkü insan mutluluğa, doğal eylemleri, güduları ve arzularının yönlendimesi altında ulaşabilmektedir. Mutluluğa ulaşmayı haz ve arzuların tatminine eşitlemek, insanları hayvanların kovalamış olduğu amaçta endekslemek anlamına gelir ki; ahlaklılık insana dair bir fenomen olduğu için bu kabul edilemez görülür. (Özlem 2004: 71) Bunun içindir ki düşünürü göre, iyi anlayışını ahlakın mihenk noktası olarak gören yararçı ve eudaemonist teoriler yanılmışlardır. Yanılmanın bir nedeni, Kant açısından bu teorilerin yalnız duylara bağlı bir amaca yönelmiş olmalarından kaynaklanır. Yanılmanın ikinci nedeni ise, insan için iyinin ne olduğuna yönelik düşünüşün temelinde “ben sevgisi” bulunur ki düşünürü göre, “ben sevgisi” genel olarak, ahlaksal kavrayışa uygun bir temel oluşturamaz. İstenci belirleyen şey mutluluk olduğu sürece, sonuç her zaman ahlaksal ilkenin karşısına konumlanacaktır. Bir ahlaksal ilkenin ahlaksal ilke olarak kabul edilebilmesi için kesinlikle “ben sevgisi”ni dışarıda bırakması gerekir. Nihai olarak, salt rasyonel olan insan istenci, empirik ilke ve istenç tarafından belirlenmemelidir. (Erkızan a.g.e: 477).

Kant, *Pratik Aklın Eleştirisi* adlı eserinde iyi ve kötü olarak adlandırdığımız kavramların ahlâk yasasından önce gelemeceklerini ve bu nedenle de ahlâk yasasının temeli olamayacaklarını ifade etmektedir. Kant açısından bu kavramlar, ancak ahlâk yasasından sonra ortaya çıkabilmekte ve bu yasa aracılığıyla tanımlanabilmektedir. Kant’ın bakış açısından diğer amaçlar, ancak ahlâk yasasına göre düzenlenebilecektir. Doğal olarak Kant’ın bu yaklaşımı birincil düzey ilkeleri, ikincil düzey ilkelerden ayırmayı gerekli kılacaktır. Bu ayırım, Kant’ın şu ifadelerinde net bir şekilde görülmektedir: “Akılla birbirine bağlı olan iki ya da daha çok şey arasındaki öncelikten anladığım, bunlardan birinin bütün öbürleriyle olan bağının ilk belirleyici nedeni olma ayrıcalığıdır. Daha dar pratik anlamda bu öncelik, bu şeylerden birinin (başka hiçbir şeyin ardına konamayacak birini) sağladığı yararın, bütün öbür şeylerin sağladığı yararın ona bağlı olması bakımından ayrıcalığıdır.” (Kant 1994: 130) Böyle bir öncelik ilişkisinin sonucu olarak, birincil anlamda öncelik düşüncesinin, adaletin ilkelerinin bağımsız olarak türetilmesi gerektiği sonucuna bizi götüreceği açıktır. Bu noktada Kant’ın etik anlayışında temel terimler olan hipotetik yargılarla kategorik yargıların ne anlama geldiği ifade edilmelidir. Hipotetik yargılar; insanı dıştan koşullayan şeyler olarak tanımlanmakta ve doğa yasasının nedenselliği tarafından belirlendiği için insan eylemlerinde ahlakiliğin temelini oluşturamayacak dışsal ilkeler olarak adlandırılmaktadır. Oysa katogorik buyruklar, rasyonel ve tinsel bir varlıkk olan

insanın, kendisine koymuş olduğu bir buyruk olarak tanımlanmakta ve ahlaki varlığın özgürce belirlediği ikelere tekabül etmektedir. Böyle bir ayrımla düşünür deneyimden gelen ve doğa yasalarınca belirlenmiş hipotetik yargıları ahlaklılığın dışına atmıştır. Bunun içindir ki Kant, yalnız duyulara bağlı olmadan ahlaki eylemlerin nasıl icra edileceği üzerine değerlendirmeler yapar ve salt pratik aklın ürünleri olan çeşitli ahlak yasaları ortaya koyar. (Heimsoeth 1993: 131) Ortaya konulan bu genel yasalar, hayattaki bütün eylemlerin ahlaka uygun olup olmadıklarının ölçütü olarak görülür. Kategorik buyruklar (ahlak yasaları) “hep öyle hareket et ki...” ile başlar. Kant’a göre bu buyrukları yerine getirmek, varlık nedenimize uygun olarak yaşamamız anlamına gelir. (A.g.e: 139) Kant, evrensel bir prensip olarak kabul edilebilecek bir ahlak yasası ortaya koymaya çalışmaktadır. Bu yasadana da çeşitli maksimler türetilebilir. İşte bu yasa; “Öyle hareket et ki, bu hareketinde, insanlığı (insan olmayı) hem kendinde hem de başka insanların her birinde, her zaman bir amaç olarak alsın; fakat asla salt bir araç olarak kullanmayasın.” (A.g.e: 132) Ancak burada dikkat edilmesi gereken şey; kategorik imparatorun yalnızca genel bir yasanın formülünü verdiği ve içeriğine ilişkin herhangi bir şeyi belirtmediğidir.

Nihai olarak teleolojik bir öğretiyi olan yararlılığa yönelik hem genel olarak yapılan eleştiriler hem de özel olarak Kant’ın getirmiş olduğu eleştiriler dikkate alınınca şu çıkarımlara varmak mümkün olur. a-) Kant, ortaya koymuş olduğu etik anlayışı, rasyonel varlıklar tarafından itaat edilmesinin istenebileceği bir düsturlar kümesi olarak görür. (MacIntyre 2001: 221) Yani etik anlayışını yararlıların yaptığı gibi bireysel olana değil, evrensel olana eklemiştir. b-) Kant fâilin fiilen yaptıklarından daha ziyade fâilin iradesine ve niyetlerine odaklanır. (A.g.e: 221) Bir başka ifadeyle yararlılığın sonucun ahlaklılığına ilişkin görüşlerine karşılık ahkallılığın fiilin sonucunda değil, niyetinde aranması gerektiğini ortaya koyar. c-) Düşünür, yararlıların deneyim üzerine kurmuş olduğu etik anlayışını, hipotetik yargılara dayanacağı noktasından eleştirir ve kendi etik anlayışını insanın tinsel bir varlık olduğu, dolayısıyla nedenler dünyasından ayrılması gerektiği üzerine konular. d-) Deontolojik etik öğretiler; belirli ilke ve kategoriler ışığında eylemde bulunmanın insanın rasyonel doğasına daha uygun olacağını savunurken, teleolojik bir öğretiyi olan yararlılık; yüzünü asıl olarak başlangıca, ilkelere ve kategorilere değil, sona, meyvelere, olgulara çevirir. (James a.g.e: 30-31) Daha açık bir ifadeyle akılcı bir düşünceyi değil, deneyci düşünceyi referans noktası olarak alır.

KAYNAKLAR

- AKARSU, Bedi, (1982)*Ahlak Öğretileri*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- ASHBY, Warren, (1950) “Teleology and Deontology in Ethics”, *The Journal of Philosophy*, Vol.47, No. 26. (Dec, 21).
- ASTER, Ernst von, ()*İlkçağ ve Ortaçağ Felsefe Tarihi*, Çev. Vural Okur, İm Yayın Tasarım, İstanbul, 1999.
- BAKIR, Kemal, (2006) “Pragmatizm ve Eğitime Yansımaları”, *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı:14.
- CEVİZCİ, Ahmet, (2002) *Etiğe Giriş*, Paradigma Yayınları, İstanbul.
- COPELSTON, Frederick, (2000)*Felsefe Tarihi- 8/a, Yararlılık ve Pragmatizm*, Çev. Deniz Canefe, İdea Yayınları, İstanbul,

ERKIZAN, Hatice Nur, (2006) “Kantçı Konstruktivizm Ve Onun Yeni - Aristotelesçi Eleştirisi Üzerine”, [Muğla Üniversitesi Uluslararası Kant Sempozyomu Bildirileri], *Vadi Yayınları*, Ankara.

HEİMSOETH Heinz,(1993) *İmmanuel Kant'ın Felsefesi*, Çev. Takiyettin Mengüşoğlu, Remzi Kitabevi, İstanbul.

JAMES, William, (2003)*Faydacılık*, Çev. Tufan Göbekçin, Yeryüzü Yayınevi, Ankara.

KANT, Immanuel,(1994) *Pratik Aklın Eleştirisi*, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara.

KYMLİCKA, Will,(1988) “Rawls on Teleology and Deontology”, *Philosophy and Public Affairs*, Vol. 17, No.3. (Summer).

MACINTYRE, Alasdair,(2000) *Ethik'in Kısa Tarihi*, Çev. Hakkı Hünler ve Solmaz Zelyüt Hünler, Paradigma Yayınları, İstanbul.

MİLL, John Stuart, (1986)*Faydacılık*, Çev. Nazmi Çoşkunlar, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

ÖZLEM, Doğan,(2004) *Etik-Ahlak Felsefesi-*, İnkılâp Yayınları, İstanbul.

ÖZLEM, Doğan, (2001)*Günümüzde Felsefe Disiplinleri*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.

ÖZTÜRK GÜNTÖRE, Sibel,(2004) *John Stuart Mill'in Ahlak Anlayışı*, İlya Yayınları, İzmir.

PIEPER, Annemarie,(1999)*Etiğe Giriş*. Çev. Veysel Ataman- Gönül Sezer, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

PYBUS, Elizabeth M., (1983)“False Dichotomies: Right and Good”, *Philosophy*, Vol.58, No. 223, (Jan.,).

RAWLS, John, (1984)*The Right and the Good Contrasted, Liberalism and Its Critics*, Edit: Micheal J. Sandel, Micheal J., *Liberalism and Its Critics*, Edit: Micheal J. Sandel, New York University Press, New York.

ŞENEL, Alâeddin, (Yayın No.14)*Çağdaş Siyasal Akımlar*, İmaj Yayıncılık, Yayın No.14.

TALİSSE, Robert B.,(2001) *On Rawls*, Hunter Collage, The City University, of New York.

WEBER, Alferd, (2001)*Felsefe Tarihi*, Çev. H. Vehbi Eralp, Sosyal Yayınları, İstanbul, 1998.

ZELYÜT HÜNLER, Solmaz,(1997) *İki Adalet Arasında –Rawls ve MacIntyre- Liberal ve Komüniteryan Düşüncelerin Çatışma Alanı*, Vadi Yayınları, Ankara.